

## KATONA JÓZSEF MINT TÖRTÉNETÍRÓ.

Adalék történetírói munkásságához és felfogásához.

Balanyi Györgynek *Katona József mint történetíró* c. cikkében (Irodalomtörténet, 1934.) történetíró részéről kaptuk új megvilágítását K. történetírásának. Csak néhány, jobbára az ő megállapításait is megerősítő kiegészítem van hozzá. Balanyi szerint is «kizártnak kell tartanunk, hogy a Partiscum történetére vonatkozó, viszonylag gazdag klasszikus irodalmi anyagot másutt, mint Pesten a múzeumi és egyetemi könyvtárban meg tudta volna találni» és hazatértekor «nemcsak kész tervet, hanem meglehetősen előrehaladt feldolgozást is hozott magával». Feltétlenül igaza van ebben, sőt meggyőződésem, hogy Katona történetírói munkássága is nemcsak javarészből, hanem teljesen lezáródott Kecskemétre való visszatéréssel. Máskülönből elképzelhetetlen volna, hogy történetírói munkájának éppen oly töredékei ne maradtak volna, amelyekről hihető, hogy utóbb készültek. Már pedig néhány jegyzéken kívül minden idevágó kézírata könyvtári munka eredménye. A látszólag ellenmondó, mert 1820-on túlmenő jegyzékek (városi tisztviselők és lelkészek névsora) annál kevésbé bizonyíthatják a munkának Katona részéről való folytatását, mert halála időpontján is túlmennek, éppen 1834-ig,<sup>1</sup> tehát ezt az öreg Katona készíthette, mikor fia munkájának kiadásával foglalkozott. E névsorok korábbi részét Katona a tanács 1818. július 20-i engedélye után még azon a nyáron kereshette össze. «Régisége, sorsa, stb. megvan nálam» — írta kérdőívében. Kétségtelen, hogy akkor Katona már nemcsak az irodalmi források kivonatolásával volt készen,<sup>2</sup> hanem azoknak a részeknek a megírásával is, amelyek egyáltalán kész fogalmazásban fennmaradtak. Édesatyja azt hitte, hogy fia kecskeméti hivataloskodása idején írta azt, amit ő hagyatékából kiadott. Pedig Katona az ajánlásban gyermekora örömeit és azt a helyet köszöni szülővárosának, melyben majd egykor jó szülei elnyugodnak. Nyilvánvaló, hogy mikor ezt írja, még a fővárosban él és tervezget, nem is gon-

<sup>1</sup> L. Hajnóczy: *K. J. Kecskeméten*, 44. l.

<sup>2</sup> Ezt még 1818-ban vagy legkésőbb 1814. elején kezdte. (V. ö. IK. 1930., 352. l.)

dolva arra, hogy visszatérjen s maga is ott végezze életét — szüleit megelőzve. A Partiscumról szóló, az öreg Katonától kiadott résznek még egy helye nyujt kronológiai tekintetben támasztékot. A 69. l. egyik jegyzetében ez áll: «Nagy érdemű tanítóm mindenkor megelégedve mosolygott, midőn velünk Balamberben a' *Bal-ember* magyar szót megesmertette; egy ideig vigasztalásul lehetett az, hogy *Kevének* is hívták: hát egy ujdonna új Pesti Kalendáriumból kisült, hogy midőn a Tisza, Duna termékeny közén az izmos gabonakévéket legelőször neki benyujtották, azontúl ötet *Keve*, vagy *Kévének* nevezték.» Már pedig ez az ujdonna új kalendárium Trattner 1817-re szóló Gazdasági kalendáriuma. Az a Pusztaszerről szóló cikk is, amelyet 1823-ban közölt a Tudományos Gyűjtemény, maga megmondja az irónikus bevezető sorokban, hogy K. ezt a részletet régen kész, félretett írásaiból szedte elő; egyébként épen csak e bevezetésben eltérő fogalmazása fenn is maradt a Miletz-féle kéziratok közt. Minden arra mutat, hogy Katona hazatérése idején, vagy röviddel utóbb, minden nagyobb irodalmi tervének vége, az nemcsak a drámairás, hanem általában a messzebb néző ambíció terén is végleges lemondás.

Az elkészült történeti töredékeket kivált személyes színezetük teszi vonzóvá. Egyaránt része van ebben az elfogulatlan kritika akarásának és — itt is kivált a német gőg ellenében kifejezésre jutó — magyar öntudatának. Az előbbi tekintetben a «nemzeti dicsekedést» a dramaturgiában is kárhoztató Katonára legjellemzőbb az Elő-Beszéd következő helye:

«Jól tudom én azt, hogy soha Uláslóra, mint Bonfinius nem talállok, de nem is vagyok B.; ki emberből haszonért Istent hazudjak. A Magyar csak a jót szereti magyarul hallani (mellyik Nemzet nem) a rosszal elmaradhatni — inkább minden homályban maradjon, mint azzal az izetlen is fényre jöjjön, mert ezzel amaz is hazugság — az izetlen az Igazat szemtelennek kiáltja, az édes hazugot pedig egy mosolyodással fizeti — *No Nó hizelkedik* — *meglehet engedni szereti Nemzetét* holott a Történet Író, úgy mint Történet Író, az egész viláé, nem pedig egyes Nemzeté. Így járt Svartner a nyelv-pallérokkal, Schwartz a deák papokkal, Piringer a nemességgel, szándékok talán nem volt rossz, csak hogy nem tudtak egyik félnek kedvezvén, a másiknak is hizelkedni: azt nyerték véle, hogy ha lehetne fellökődösné asztalaikat papiroستól, téntástól a' bosszu szomjuzás, pedig már ennél csak ugyan nincsen nagyobb halála egy írónak, egy ideig berzenkednek tollal ellene, hitvány neveket raggatnak reá, aztán belé unnak. Ezt én nem azért regéllem, mintha magam is fogamat akarnám fenni, a historiai igazságnak (ha izetlen is) kedvesnek kell lenni.» Hadd idézzek még csak egy idevágó részletet, a Balambér és Keve névre vonatkozó jegyzet (68. l.) kezdetét: «A gyomrát háborítja fel az embernek az a vég nélkül való magyar sógorítás, mellyel tetszelgenek Bonfin izlésű tudósaink. Én ugyan azt nem tagadom, hogy a nyelv egy oly esmérhető jel, melly többet ér minden czimereknél; de hogy különösen magyarjaink ebben

a tekintetben tul járnak az elégen, csak ugyan meg kell esmernünk. A Schitha Nyelv (ugy mond egy) semelyikkel sem sógoros, mivel a Jáfét maradékai nem közöszültek a Babylon tornyának építésében és így az öszszvezavarodásban. Nem jut eszекbe, vagy nem tudják, hogy Jáfetra még más Nemzetek is számolnak. (Topographia Magni Regni Hungariae Edit. Vienn. p. 49.<sup>1</sup>) Innét van az, hogyha egy nagy nemzetet atyafivá akarnak tenni, csak néhány egyforma szavakat keresgélnek öszve, és ha az bajosabb, akkor kaptafára ütik.»

A nemzeti elfogultság ellen való ez a tiltakozás korántsem közömbösség, hanem az értelem fegyelmező tiltakozása az elragadtatás ellen. Katona úgy áll a «nemzeti dicsekedés» és «nemzeti rút gyűlölet» ellen, mint maga Bánk Petur ellenében, nem kevésbé magyarként, de tudatos ellenőrzésével indultainak. Epen ezért nagyon tanulságos K. történelmi műve a *Bánk-bán* értelmezése szempontjából is. Tüzes magyar érzése is itt nyilatkozik meg legközvetlenebbül. «E könyvet néked, édes magyar Hazám, Anyám, Bálványom, Mindenem, mellyhez szeretetem az örüléssel határos, nyujtom» — írja az ajánlásban. Azoknak, akik kifogásolják, hogy magyarul ír — így el nem kél — azt mondja: «Ha máskép nem; elviszik ingyen és én még is céloamat értem; mert megvallom, ha minden becs megtagadtatik munkámtól — én egész érdemét abban találom, — hogy magyarul van írva.» Öntudatosan vallja, hogy a magyar sohasem volt hitványabb egy más népnél sem, s a védelembe belefoglalva mind a scytha népeket a római és német gög ellenében, azt írja többek közt:

«Balgatag kényessége Rómának (a Kereszténységnek is, később), melly azt lármázza, hogy minden jövevény nemzet barom, mivel hogy helyet keresvén magának, nem vihette a hátán a házát, mint a csiga, hanem szekerekkel és marháival vándorlott. Természetes, hogy a mig magának fegyverrel nem csikarhatott ki tartománt, addig vándor bőréből ki nem vetközhetett; minekutánna pedig ez megtörtént, és magát rendbe szedte, akkor nekik kellett a jó példát és józanítást tulajdonítani. Mintha bizon, a kik Persia és Khina mellől (a tudományok fészketől) jöttek, azoknak még a városi és polgári életet a Rómaiaktól kellett volna megtanulni. És a Hunnus is, vagy a Magyar is alább való lett volna az itt ásítózó Német és Tóth Keresztýéneknél?» Több esetben az irodalomban hangadó népek nemzeti elfogultságából származtatja a világtörténelem ítéletét. Így a húnok és Attila esetében is. «Minthogy a Rómaiaknak és Keresztýényeknek nyakokra hágtak — írja — (csupán kiknek tollaiktól várhatták volna halhatatlanságokat) szükségesképen nekik ördögöktől származott csodáknak kellett lenni, kiknek jöttek előtt már jelenéseket látott Európa — Hold és Napbeli csonkulásokat, vért az égen, s más efféle rettentőségeket; de ok nélkül, mert ez a nemzet magával hozta a legnagyobbat, és a legrémítőbb csak maga volt.» (67. l.) Attiláról: (76 l.) «Hogy a józanabb Európa megszabadulhasson tőle, ezen gyalázatos módhoz

<sup>1</sup> Ez az utalás az 1750-i bővített kiadásra vonatkozik.

folyamodot, ki ha talán Római, vagy német (Keresztény) lett volna, (kiknek tollaiban feküdt nagysága, vagy alávalósága) bizonyosan az esmért világnak első embere lett volna; de így Tigris-t csinálván belőle, a gyilkos leány lett bűszkeségük, mint egy Betuliai Judith.» Majd a 77. l. jegyzetében: «Schlözer p. 368. és 369. szép neveket raggat Attilára: der wüste Kalmück; der glücklichste Räuber; sött dieser Kerl. Kár hogy nagy tudománya mellett nem tudta azt eltakarni, hogy az egész világot bolondnak gondolta, csak magát okosnak, és el akarta hitetni, hogy ő felakasztaná magát, ha olyan Kerl lehetett volna, mint Attila.»

Általában itt is leginkább a mindig visszaszorított és lenézett magyarnak a némettel szemben érzett keserősége nyilatkozik meg, sokszor maró gúnnyal. Mikor a gótokra kerül sor, nevüknek a gut szóból való származtatására megjegyzi: «Hm, s éppen ennek a nemzetnek kellett azért úgy neveztetni, holott nekem úgy tetszik, hogy egy akkorkorhoz esmérteosebber ember bizonyosága reá azt írja: hoc hominum genus natura avarum.» Majd gyávaságukat minduntalan kiemelve szól menekülésükről, megalkuvásukról stb.

Általában Katona írásainak minden darabkája érdekes, minduntalan egész gondolkodására és érzületére jellemző, kifejezésükkel is megkapó részletek kerülnek elő ott is, ahol célja szerint csak kivonatol.

Hajnóczy, s vele Balanyi is, azt hiszi, hogy a Katona hagyatékából megmaradt töredékek nem mind készültek a *Kecskemét története* részeiül, mert egyik-másik (*A századoknak szüleményei a religióra nézve, A Pannonia név eredete* stb; a Miletz könyvének 245—272. lapjain közölt részek) nincs a tárggyal közelebbi vonatkozásban. Azt hiszem, mégis mindez ugyanannak az egy munkának előkészületeihez tartozott. Katona az Elő-beszédben feltüntetett terv szerint is oly széleskörűen értelmezte feladatát, hogy a világtörténelemnek a Kecskemét körül elterülő vidéken átvonuló minden politikai, gazdasági és szellemi mozgalmasságát be akarja foglalni a városa multját kutató érdeklődésétől meghatározott képbe. Ez a terv térben és időben egyaránt igen tág. Ami külön a vallás- és egyháztörténeti jellegű töredékeket illeti, azok is természetesen nem csupán Kecskemétre szorítkoznak, hanem kiterjeszkednek az általános fejlődésre; annak keretébe iktatta volna csak K., ami adatot e téren magára a városra vonatkozólag talál. Feltűnően nagy arányaik Katonának az első történelmi drámák óta megfigyelhető ezirányú érdeklődéséből folynak. Egyébként, mint már azokról szólva rámutattam (IK. 1933.), mind az apjától kiadott rész vallástörténeti fejezete, mind a kereszténység fejlődésére vonatkozó töredék erősen kritikai szelleme nagyon jellemző arra a gondolkodásra, amelyben K. történelmi drámái megfogantak. Felvilágosodás és pietismus áll e gondolkodás hátterében, és alighanem valamelyik a pietismushoz közelálló

nagy egyháztörténelmi mű is K. főforrásai közé tartozott e részben, Bod Péter név nélkül megjelent kis összefoglalásán kívül, melyet egy helyen<sup>1</sup> idéz is, s amely több tekintetben maga is idetartozik. Katona is Jézus tanításának fokozatos elhomályosulását látja az egyház fejlődésében s a protestáns történetírásnak a XVI. század végétől a pietismusig állandó hagyományát követő főforrásával «centuriák» szerint mutatja be (itt-ott kiegészítve vagy kiigazítva az ily rendben együtt talált anyagot más forrásokból, kivált Broughton lexikonából): az első két század elmúltával megindult a külső keretek és csecsebecsék elhatalmasodása a belső vallásosságon, az igazi kereszténységen. A kultusz minden újabb elemének kialakulását és az egyházi szervezet minden változását az igazi vallásosság megromlásának egy-egy újabb lépéseként jelöli meg, s így érkezik el századról-századra haladva addig a korig, amelyben a magyarság is fölvette a kereszténységet. Arra, hogy e fel-fogás nem általában protestáns források túlsúlyának következménye, jellemző, hogy a reformáció elterjedéséről mégis elítélően nyilatkozik.

WALDAPFEL JÓZSEF.

<sup>1</sup> Miletz, *K. J. családja, élete és ismeretlen munkái*. 1886., 278.<sup>1</sup>